

УДК 821.161.2-5.09'04

ТЕТЯНА СИВЕЦЬ,
аспірант
(м. Київ)

Концептуальний аналіз «Слова блаженного Серапіона о маловерье»

У статті зроблено спробу літературознавчого концептуального аналізу проповіді киеворуського книжника Серапіона. Виділено основні шари концепту, що сприяло формуванню послідовності дослідження базового християнського концепту «маловерье». Концептуальний аналіз орієнтований на дослідження семантичного простору, виділення ключових слів, ядра та при ядерної зони базового концепту, висвітлення периферії та способів репрезентації художнього часопростору. Серед додаткових компонентів вивчення також емотивність, прийоми актуалізації смислу та використання образних засобів.

Ключові слова: *концепт, християнський концепт, концептуальний аналіз, картина світу, проповідь.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Кожний літературний твір втілює індивідуально-авторську інтенцію відповідно до світоглядних позицій і у такий спосіб зумовлює представлення особистого варіанту концептуалізації світу. Поряд із універсальними поняттями фігурують авторські образи, судження, котрі часто не співпадають із об'єктивною реальністю. З одного боку, художній текст фігурує, як дзеркало відображення загальних принципів, універсальних законів світобудови, а з іншого – контруюється цілий спектр унікальних ідей, які створюють надзвичайне плетиво герменевтичних загадок. Те, наскільки точно співпадають універсалії світобудови та індивідуально-авторські оцінки в художній картині дійсності, може дивувати, оскільки кожна доба у жанровій палітрі доводить факт: від абсолютної схожості до різючого парадоксального варіанту або повної невідповідності. В такому випадку, концепти розкривають істинну сутність ідеї, а візії автора допомагають з'язувати обсяг концептосфери, на яку здатен поширювати внутрішній смисл концепт. Тоді, формуючи національний варіант концептуального осмислення дійсності, автор долучається різною мірою до варіантного прочитання інваріантних смислів концептів.

Аналіз досліджень і публікацій... Важливим для Л. Завгородньої

та Ю. Тимошенка видається звернути увагу на різницю між поняттями «інтерпретація» та «аналіз» як методологічних складових способу пізнання художньої реальності. Якщо мова йде про аналітичний спосіб рефлексування, то у кожному наступному розгортанні буде повторюватися інваріантний згусток значення – ядро концептосфери, тоді як інтерпретація, що ґрунтується на схематичності структури тексту, породжує безкінечну кількість нових смислів [5, с.20]. Л. Бабенко переконана, що у формуванні концептуального простору тексту беруть участь і передтекстові пресупозиції. Вони являють собою своєрідне передзнання конкретного тексту і частину наших знань про світ. Дослідниця також пропонує компресійний варіант поступовості концептуального аналізу художнього тексту:

- вияв набору ключових слів тексту;
- визначення базового концепту (концептів) цього простору;
- опис концептуального простору, який визначається цим концептом [3, с.109].

На думку І. Арнольд, «семантично, тематично і стилістично найбільш суттєвими є значення, які постійно повторюються у представленому тексті та виступають у незвичних сполученнях» [2, с.75]. Ю. Степанов, досліджуючи концепт з культурологічної точки зору, апелює до складної структури дефініції. Науковець спирається на багатшаровість концепта, тому подає його тлумачення у різновекторному спрямуванні:

- етимологія (буквальний смисл);
- історичний шар (історичний підхід);
- соціальний шар (дослідження свідомих та підсвідомих уявлень);
- еволюційний семіотичний ряд концептів (сутність концепту у відповідній епосі, реалізація в образах, асоціаціях, синонімізація слів в духовній культурі, розмежування «рамкового поняття» і «поняття з міцним ядром», межі пізнання концепту) [6, с.42–83].

У розвідках А. Вежицької натрапляємо на думку про емоційну активацію, що є продуктом інтелектуальної діяльності. Людська психіка влаштована таким чином, що свідомість, мова, мислення та емоційний стан є взаємодоповнюючими компонентами [8, с.235]. В когнітивному літературознавстві навіть виокремлюють категорію емотивності, на ґрунті чого можна говорити про експресивну функцію художнього тексту. Особливо прикметним це видається для середньовічного жанру проповіді, де усне виголошення прямо пов'язане із спектром риторичних засобів впливу на паству. Добір художніх прийомів та стилістичних фігур настільки вагомий, що від нього залежить, на скільки ідеї християнства акумулюються у свідомості

язичників. Тому емоційна наснаженість тексту та особа самого проповідника були вкрай важливими для становлення християнства у Київській Русі.

До вивчення художнього виміру тексту зверталися М. Гаспаров, Е. Лозинська, Т. Бовсунівська, А. Домашнев, В. Кухаренко, О. Лосев, Ю. Лотман, Л. Новіков, М. Маркова. Поняття концепту було висвітлено в працях Т. Левченко, В. Маслової, Г. Карпенко, В. Попова, І. Каменської, А. Башук, М. Володарської, Дж. Лакоффа, М. Джонсона, А. Річадсона, Р. Цура. Про метод дослідження концепту (концептуальний аналіз) висловлені думки у розвідках А. Рижкіної, І. Тарасової, Т. Васильєвої, Ю. Прохорова, В. Кононенка, М. Піменової, О. Кондратьєвої.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** полягає у намаганні сформувані індивідуальний підхід до послідовності розкриття шарів концепту на прикладі проповіді киеворуського книжника Серапіона. Особливістю концептуального аналізу є виокремлення християнського концепту «маловір'я» як базової складової ядра концептосфери у художньому баченні автора.

Виклад основного матеріалу... Ім'я Серапіона вперше згадується в літописанні під 1274 роком і пов'язане із фактом ставлення проповідника на Володимирську кафедру та обійманням посади єпископа, до цього Серапіон був архімандритом у Києво-Печерській Лаврі. Там же дізнаємось і про високу книжність Серапіона, на чому факти закінчуються. Перу автора приписуються п'ять «Слів», які утворюють своєрідний ідейно-тематичний метатекст із лейтмотивом страждання руської землі та особистості християнина після монго-татарської навали.

Текст належить до художнього стилю, виконаний в жанрі ораторсько-проповідницької прози, але за емоційною наснаженістю та способом добору стилістичних прийомів наближається до драматичного монологу.

Аналіз семантичного простору

Концептуальний простір

Ключові слова: поганий звичай, Божі кари, гнів Божий, гріхи, покаєння.

Базовий концепт – «маловерье». Базовий концепт винесений у назву проповіді. Образ маловірних людей, які намагаються уникнути кар Божих, шукаючи знамення у природі та інших прикметах, конструюється через систему гріхів, до яких вони вдаються.

Упорядники «Антології середньовічної думки» С. Неретіна та Л. Бурлак визначають концепт «Віра» (Fides, Credens, Credo, Creed,

Faith) як акт визнання чогось істинним, що переважає силу емпіричних та логічних доказів, акт визнання непізаного, творчий акт, підсвідоме вираження зв'язку творіння із Творцем [1, с.553]. Отже, система аргументації Серапіона є прикладом доведення від супротивного – втрата віри, розрив зв'язку людини із Творцем через велику кількість гріхів, що веде до наслідків лихоліття Києворуської держави.

Позиція суб'єкта: він (функція спостерігача та духовного учителя). Текст характеризується складною суб'єктною організацією: 1) тріадність (з одного боку – спостерігач, з іншої – «чада», які отримують покарання за свої гріхи та іновірці, які дотримуються своїх законів; 2)симультанність (грішна паства, до якої звертається грішний, бо себе визнає таким, духовний учитель). Так, ми спостерігаємо процес втрати віри через презентацію у тексті численних бід і людських способів їх подолання.А також осуд автора тих вчинків, до яких вдаються, здавалось би, віруючі люди.

Ядром концептосфери є узагальнена когнітивно-пропозиціональна структура: суб'єкт маловір'я – предикат – причина маловір'я – зовнішній прояв маловір'я – висновки (судження про маловір'я) – атрибутивна характеристика маловір'я. Атрибутивні параметри концепту: *«толни есми зла», «всегда неправды есмы исполнены и зависти».*

Маловір'я
Суб'єкт – <i>«чада»</i> (віряни)
Предикат: <i>«никако же не премѣните от злобы обычая своего, вся злая творите в ненависть богу», «правду есте оставили, любве не имате, зависть и лесть жирует въ васъ, и вознесетя умъ вашъ», «обычай поганьский имате: волхвамъ вѢру имете».</i>
Прояв: <i>«нынѣже гнѣвъ божии видяци и заповѣдаете: хто буде удавленика или утопленика погреблъ, не погубите людии сихъ, выгребите», «извѣты кладучи: того ради ведро, сего дѣля дождь, того дѣля жито не родиться», «братью свою ограбляемъ, убиваемъ, въ погань продаемъ; обадами, завистью, аще бы мощно, снѣли другъ друга», «не на молбу умъ прилагаети, но како бы кого озлобити, лжсами перемочи кого».</i>
Причина: <i>«многи бѣды и скорби, рати, голодъ, от поганыхъ насилье», «Драчь град 4 лѣта стоялъ от моря потопленъ бысть и нынѣ в мори есть», «В лясѣхъ от умноженья дождя 600 людий потопло, а инии в Перемышли градѣ 200 потопоша, и глад бысть 4 лѣта».</i>
Висновок: <i>«примемъ покаянье от сердца, да богъ оставит гнѣвъ свой; аще ся не останете сихъ, то горшая бѣды почаете по семъ»</i> [7,

450-455].

Приядерну зону складають вербалізовані когніції – основні регулярні та найбільш типові лексичні репрезентанти когнітивно-пропозиціональної структури концепта: квантитативна характеристика гріхів – розбій, грабунки, п'янство, перелюби, скупість, лихварство, обіди, крадіжки, неправдиві свідчення, гнів, злість, злопам'ятність, брехні, наклепи.

Найближча периферія формується за рахунок інтертекстуальних вкраплень – біблійні ремінісценції прояву Божих кар за погані вчинки людей та непослух: «*... в первых родѣхъ потопа на гиганты, огнемъ пожьжени, а содомляне огнемъ же сожени, а при фараонѣ десять казней на Егупетѣ, при ханани каменею огненою с небесѣхъ пусти, при судьяхъ рати наведе, при Давидѣ морѣ на люди, при Титѣ плѣнь на Ерусалимъ, потомъ трясенъе земли и паденьемъ града*» [7, с.452].

Подальша периферія – суб'єктивно-модальні смисли. Знання про них отримуємо із семантики образних засобів, які зустрічаються у тексті: «*Оканне, кого снѣдаеши? не таковъ же ли человѣкъ, яко же и ты? не звѣрь есть, ни иновѣрецъ*» [7, с.454].

Художній часопростір і способи його текстового втілення.

За словами А. Гуревича, релігійна концепція середньовічного простору виражалась в поділі світу на світ християн і світ невірних, нехрестів [4, 68]. Такий погляд підтверджується проповіддю Серапіона, де автор чітко розмежовує «вірних» та «поган», але оцінка його досить паракдоксальна, бо характеристика невірних подається як позитивна. Мовляв, жоден поганин свого брата не продасть, не звинуватить, коли хто потрапить у біду, то допоможе. А християни на Русі через маловір'я вдаються до лихих вчинків, хоч і хрещені в ім'я Боже. Картина простору подається типізованою, стійкою, малорухомою, що відповідає канону зображення дійсності в жанрі проповіді. Індивідуальні персонажі відсутні, що могло б додати динаміки та подієвості, натомість у творі постає узагальнений образ грішної пастви.

Час реальний сплітається із часом сакральним. Реальні події XIII століття, що пов'язані із розрухою Київської Русі після навали Батия, співмірні із теперішнім для проповідника. Теперішні незгоди автор пов'язує із гріховною сутністю людини, яка втратила віру і вдається до прикмет та волхвів, щоб зменшити нещастя. Минуле порівнюється із теперішнім інтертекстуально, через біблійний час, а саме старозавітні згадки про покарання, які посилав Бог, аби грішники прийшли до покаяння. Приклади із Біблії, які добирає Серапіон та сучасні йому події екстраполюються у майбутнє через заклик до покаяння, щоб не

настали ще гірші біди. Окрім того, книжник вдається до типового середньовічного методу вписати мирський час у сакральну ієрархічну вертикаль через категорію вічності, тобто досягнення Царство Божого, помилування шляхом відречення від поганих звичаїв.

Емотивний простір тексту. Авторська емоція пов'язана із загальнотекстовою авторською оцінкою і проявляється через систему риторичних звертань, питань та закликів, антитези у характеристиці вірних та поган, ампліфікаційних рядах. Емотивні смисли представленого тексту визначають тональність осуду та покайного заклику.

Прийоми актуалізації смислу. Своєрідність вибору лексичних одиниць та використання лексичних категорій:

➤ використання топонімів (Драч-місто, Перемишль) та згадка про голод маркують екстралінгвістичний параметр – час написання тексту (XIII століття);

➤ використовується велика кількість засобів, націлених на відображення категорії негачії. Це лексеми із негативною семантикою та заперечними частками, префіксами, прислівниками: *«не премѣните от злобы обычая своего, вся злая творите в ненависть богу, любве не имате, неповинныя челоѡвки, неразумнии, не видѣхомъ зла, никако же премѣнимъся от злыхъ обычай, не погубите людии, безумье злое, не про удавленого, не престанете от злыхъ дѣлъ, жито не родиться, почто не молитесь та ін.»*

Використання в тексті образних засобів та стилістичних прийомів:

➤ градація для підсилення експресії *«Правду есте оставили, любве не имате, зависть и леть жирует въ васъ, и вознесеся умъ вашъ»;*

➤ риторичні питання: *«Гдѣ се есть въ Писаньи, еже челоѡкомъ владѣти обильемъ или скудостью?»*; *«...и бываеете строители божией твари, а о безумьи своемъ почто не скорбите?»*, *«Оканне, кого снѣдаеши?»*, *«или бессмертенъ еси?»* та ін;

➤ риторичні оклики: *«О, безумье злое! О, маловѣрье!, О, неразумнии!»*;

➤ ремінісценції: *«О, маловѣрнии, слышасте казни от бога: в первыхъ родѣхъ потопа на гиганты, огнемъ пожьжени, а содомляне огнемъ же сожени, а при фараонѣ десять казней на Егупетъ, при ханании каменею огненное с небесъ пусти, при судьяхъ рати наведе, при Давидѣ моръ на люди, при Титѣ на Ерусалимъ, потомъ трясение земли и паденьемъ града»*;

➤ антитеза: *«Потопъ бысть при Нои не про удавленого, ни про*

утопленика, но за людскія неправды, и иныя казни бещисленья», «Погании бо, закона божия не вѣдуще, не убивают единовѣрних своихъ, ни ограбляютъ, ни обадыт, ни поклеплют, ни украдут, не запрятыся чужаго; всякъ поганый брата своего не продасть; но, кого в нихъ постигнет бѣда, то искупятъ его и на промысль дадутъ ему; а найденая в торгу проявляютъ; а мы творимъся, вѣрнии, во имя божие крещени есмы и, заповѣди его слышаще, всегда неправды есмы исполнени и зависти...»;

➤ *ампліфікація: «Лучши, братья, престанемъ отъ зла; лишимъся всѣхъ дѣлъ злыхъ: разбоя, грабленья, пьянства, прелюбодѣйства, скупости, лихвы, обиды, татбы, лжива послушства, гнѣва, ярости, злопоминанья, лжи, клеветы, рѣзоиманья.»*[7, с.450-455].

Узагальнення

Концептуальний аналіз тексту «Слово о маловеріе» Серапіона показав, що проповідь відповідає канону створення ораторського жанру. Формула збереження самоприниження автора, частотне звертання до пастви, хвала Богові також відповідає традиції написання учительної прози. Всі етапи розкриття концептних шарів переконують у інтенції книжника написати текст-повчання та виголосити його усно, оскільки художні засоби спрямовані на втілення експресивної функції. Аксиологічна характеристика подій у художньому вираженні співмірна із реальними подіями, мета Серапіона – моральний заклик до відновлення духовних цінностей. Базовий концепт «маловір'я» – абстрактний, розкривається поступово через приядерну зону та периферію концептів, які формують, в першу чергу, пізнавальний ланцюг, а не художній, асоціативний. Це пояснюється тяжінням автора до дескриптивного тлумачення реальних подій та фактів, уникаючи алегорично-символічного методу інтерпретації картини світу. Гармонійне поєднання осудливої манери оповіді та дбайливого батьківського заклику до відновлення віри (покаяння) змушує задуматися над проблемою гріха не лише на синхронному відрізку представлених історичних подій, але із загальної християнської точки зору на моральний чи аморальний вчинок особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень... Когнітивне літературознавство має широкі можливості для вивчення художніх текстів. Новітні підходи необхідно долучати до аналізу класичної літератури, щоб отримати множину імпліцитних смислів, раніше не розкритих за допомогою традиційних теоретичних методів. Концептуальний аналіз показує, наскільки багатограним може поставати текст, якщо розглядати його з позицій когнітивних філологічних студій. Аналіз проповіді Серапіона є лише спробою

окреслити свій підхід до бачення концептуального аналізу, який досі не має визначеного порядку застосування. Актуальним видається застосувати підхід до п'яти «Слів» Серапіона, щоб отримати цілісне бачення розгортання базових християнських концептів та сформувати індивідуально-авторську концептуальну картину.

Список використаних джерел і літератури:

1. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): В 2 т.Т.2 / Под ред.. С.С. Неретиной; сост. С.С. Неретиной, Л.В. Бурлака. СПб.: Санкт-Петербург, РХГИ, 2002. 635 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика декодирования: Курс лекций. Ленинград.: Ленинградский государственный педагогический институт (ЛГПИ им. А. И. Герцена), 1974. 78 с.
3. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа: Учебник для вузов. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. 464 с.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1972. 318 с.
5. Завгородня Л., Тимошенко Ю. Аналіз та інтерпретація як текстуальні стратегії смислотворення // Південний архів. Сер.: Філологічні науки, 2009. Вип.45. С.40-44.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр.и доп. М.: Академический Проект, 2004. 992 с.
7. «Слова» Серапіона Владимирского / Памятники литературы Древней Руси. XIII век. Москва, 1981. С.440-455.
8. Wierzbicka A. Emotion and Facial Expression: a Semantic Perspective // Culture and Psychology, № 1, 1995. P. 235.

References:

1. Antologhiya srednevekovoi mysli (Teologiya y filosofiya evropeiskogo Srednevekovia): V 2 t.T.2/Pod red.. S.S. Neretynoi; sost. S.S. Neretynoi, L.V. Burlaka. – SPb.: Sankt-Peterburgh, RXXY, 2002. – 635 s.
2. Arnold Y.V. Stilistika dekodirovaniia: Kurs lekcyi. – Leningrad.: Leningradskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut (LGhPY im. A. Y. Gertsena), 1974. – 78 s.
3. Babenko L.G. Filologicheskii analiz teksta. Osnovy teorii, printsipy i aspekty analiza: Uchebnik dlia vuzov. – Moskva: Akademicheskiii Proekt; Ekaterinburg: Delovaia kniga, 2004. – 464 s.
4. Gurevich, A. Ya. Kategorii srednevekovoi kultury/ A. Ya. Gurevich; V. I. Yashan. – Moskva: Iskusstvo, 1972. – 318 s.
5. Zavhorodnia L., Tymoshenko Yu. Analiz ta interpretaciia yak tekstualni stratehii smyslotvorennia//Pivdennyi arkhiv. Ser.: Filolohichni nauky, 2009. t.Vyp.45. – S.40-44.
6. Stepanov Yu. S. Konstanty: Slovar russkoi kultury: Izd. 3-e, ispr.i dop. – Moskva: Akademicheskii Proekt, 2004. – 992 s.
7. »Slova» Serapiona Vladimirskego / Pamiatniki literatury Drevnei Rusi. XIII

vek. – Moskva, 1981. – S.440-455.

8. Wierzbicka A. Emotion and Facial Expression: a Semantic Perspective // Culture and Psychology, № 1, 1995. – P. 235.

Summary

Tetiana Syvets

**Conceptual Analysis of the «Word of the Blessed Serapion
about Little Belief»**

The article makes an attempt of a literary conceptual analysis of the preaching of the Serapion of Kiev. The basic layers of the concept are singled out, which contributed to the formation of a sequence of studies of the basic Christian concept «Little Faith». Conceptual analysis is focused on the study of semantic space, the allocation of keywords, the nucleus and the nuclear zone of the basic concept, the peripheral illumination and the ways of representation of artistic time space. Among the additional components of study are also emotionality, techniques for updating meaning and using figurative means.

Key words: *concept, Christian concept, conceptual analysis, world view, preaching.*

Дата надходження статті: «10» жовтня 2017 р.

Дата прийняття до друку: «24» жовтня 2017 р.

УДК 371.334:821.111/133.1-3.09(045)

ПРИНА СЛОНЕВСЬКА,

*кандидат філософських наук, доцент
(м. Хмельницький)*

**Інтертекстуальний діалог культур
як жанрова домінанта неовікторіанського роману**

У статті аналізується феномен неовікторіанського роману, що розглядається як жанрова модифікація вікторіанського роману. Підкреслено, що особливістю англійського літературного постмодернізму є інтерес до культурної спадщини попередніх епох, з яких найбільш «діалогічною» стала саме вікторіанська доба.

Запропоновано характеристику інтертекстуального діалогу, що веде між сучасним британським романом та вікторіанською літературою (Дж. Фаулз, П. Акройд, А. Байет, С. Уотерс – Ч. Діккенс, Ш. Бронте, Е. Гаскелл, В. Теккерей).